

Erken Cumhuriyet Dönemi Lise Tarih Ders Kitaplarında Din Anlatısı *

Tercan Yıldırım¹, Ahmet Şimşek²

Öz

20. yüzyılın ortalarına doğru Türkiye Cumhuriyeti, ulus inşa sürecine girmiş bulunuyordu. Yeni ve modern bir toplum yaratmak için eğitim sistemini yeniden inşa etti. Bu kapsamda, tarih eğitiminin ana hedeflerinden biri "ulusal kimlik" oluşturmak ve dil eğitimi olduğu gibi, bir de "etnik köken ve dile dayalı bir aidiyet duygusu" yaratmak oldu. Bu kimliklendirme sürecinin en önemli yanlarından biri de geleneksel dinî kimlik yapısından laik bir kimliğe geçiş yapmaktı. Laik bir kimlik inşası içinse ders kitaplarında dinî düşünce çeşitli şekillerde tartışmaya açıldı. Bu çalışmada dönemin etkili tarih eğitimi araçlarından olan Türk Tarihi'nin Ana Hatları Methal Kısmı ve Tarih I-IV ders kitaplarında görülen "dini tartışmaların" niteliği ve bu tür tartışmaların nedenleri ele alınmıştır. Bu amaçla bahsi geçen lise tarih ders kitapları nitel içerik analizine tabi tutulmuştur.. Bahsi geçen ders kitaplarında İslam ve din olgusu üzerinde yapılan değerlendirme kurgusunun yanında bu kurgu tarafından yansıtılan fikri altyapıya da odaklanılmıştır. Lise tarih ders kitaplarında dini tartışmalara yer verilmesinin uygunluğu tarih eğitimi açısından tartışılmıştır. Sonuç olarak, incelenen ders kitaplarında dinî düşünceden pozitivist, natüralist, Darwinist vb. din dışı söylemler vasıtasıyla sıyrılmaya çalışıldığı gözlenmiştir. Ayrıca irtica ve dini siyasete alet etme gibi söylemlerle öğrencilerde vazife bilinci oluşturulmak istenmiştir. Bu gibi yaklaşımların dönemin siyasi ve ideolojik tercihleri ile paralel olarak laik bir toplumsal kimlik inşa etmek amaçlandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Tarih eğitimi
Tarih ders kitapları
Din algısı
Pozitivizm
Sosyal Darwinizm

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 27.11.2014
Kabul Tarihi: 22.04.2015
Elektronik Yayın Tarihi: 20.05.2015

DOI: 10.15390/EB.2015.4246

Giriş

19. yüzyıldan itibaren eğitimin yaygınlaşması ve kitlesel boyutlara ulaşmasıyla siyasî iktidarların ders kitaplarına olan ilgisi artarak devam etmiştir. Toplumsal bilgi, davranış, inanç ve değerlerin ders kitapları aracılığıyla aktarılmasıyla yeni nesillerde sadakat, itaat ve aidiyet duyguları inşa edilmeye çalışılmıştır (Doğan, 1994, s. 13-15). Böylece milyonlarca öğrenciye ulaşılarak toplumsal düzeni sürdürmek, kültürel değerleri aktarmak ve çeşitli normları belirlemek için gerek duyulan

* Bu çalışma "Meşrutiyet'ten Günümüze Tarih Ders Kitaplarında Türk Kimliğinin İnşası" adlı doktora tezinin bir kısmı esas alınarak hazırlanmıştır.

¹ Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye, tercan_y@hotmail.com

² Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği, Türkiye, simsek@sakarya.edu.tr.

meşruiyet zeminini sağlanmak istenmektedir (İnal, 1996, s. 13-14). Nitekim zorunlu okuma kapsamına giren ders kitaplarının ve müfredat programlarının ilke olarak kamusal çıkarlara hizmet etmeleri beklenildiğinden bunların “tartışmalı” olmalarına nadiren izin verilmekte ve aktarılan düşünceler vasıtasıyla sorgulama gerektirmeyen bir kolektif bellek inşa edilmektedir (Copeaux, 1998ve Van Dijk, 1994’ten akt. Gürses, 2010, s. 6). Özellikle Fransız Devrimi sonrasında değişen düşünsel atmosfer ile birlikte 18.yüzyılın tarih yazımının konusu olan krallar, hanedanlar ve kahramanların yerini, romantik milliyetçi yaklaşımların etkisiyle ulusların hikâyeleri almaya başlamıştır. Avrupa’daki tarihçiler, ulus-devletlerin kurumsal bir kimliğe (Safran, 2008, s. 15) ve tarihsel bir sürekliliğe kavuşabilmeleri için köken arayışına girişmişler ve tarihe ihtiyaç duymuşlardır. Tekeli’ye göre; ulus-devletler milli kimlik oluşturma işlevini tarih yazıcılığına yüklemişler ve sırasıyla “ yeni bir öznenin seçilmesi ve onun karşısında “öteki”nin oluşturulması”, “tarih yazıcılığının anlatı olması” ile “tarih ve coğrafyada idiographic (kendine münhasır) bir anlayışın benimsenmesi” gibi özellikler bu işlevi kolaylaştırmıştır (Tekeli, 2007,s. 150). Tarih yazımı ve eğitiminin akademik bir disiplin haline gelmesiyle birlikte temel işlevi öğrencilerde milli bir bilinç ile modernitenin hâkim anlayışları ile bezenmiş bir tarih bilinci oluşturmuştur. Tarih bilinci, toplumların geçmişten günümüze ve geleceğe doğru tek bir çizgi hâlinde ilerlediği fikrine dayanır ve şeklini tarihsel anlatıda bulur. Milli kimliğin oluşumunda tarihe büyük önem veren bu anlayış tarih bilincini, milli bilinç ile eşdeğer olarak görür. (Tekeli, 2004). Modernite temel olarak; tarihsel gelişmenin içinde bulunulan zamandan ileriye doğru gidildikçe adım adım “çağdaşlaşma” ve “rasyonelleşme” ile devam edeceği üzerinde şekilleniyordu. Modern Batı dünyasını içine alan tek bir tarih (Iggers, 2007, s. 4) olduğu kabul ediliyordu. Bu anlayış, içinde yaşadığı toplumu yani “şimdi”yi anlamak için geçmiş olguları ve olayları yorumlamak ve bu yorumlama üzerinden yeni bir “gelecek” inşa etmeye dönük olarak kurgulanmaktaydı.

Ulus-devlet aşamasında olan toplumlarda tarih eğitiminin genel olarak amaçları arasında; ulusun geçmişini tanı(t)mak, tarihsel bir sürekliliğe sahip olduğunu vurgulamak ile birlikte diğer uluslardan ayırt edici özelliklerini kavratmak vardır. Başka bir ifade ile toplumun ve yeni devletin veya rejimin meşruiyetini sağlayarak, bireylerde “aidiyet” hissi sağlamaktır. Özellikle Fransız İhtilali sonrasında gelişen süreçte devletin “meşru şiddet tekeli” olma konumundan “meşru eğitim tekeli” olduğu konuma doğru yaklaşması ile ideoloji – eğitim ilişkisi yeni bir hal almış ve bu çerçevede tarih eğitimi de fazlasıyla araçsallaştırılarak kimlik kurma ve sosyalleştirme işlevini yüklenmesine çalışılmıştır. Bu amaçla pek çok ülkede, tarih yazımı ve eğitimi ile ilgili akademik kürsüler açılmış, çeşitli örgütler yapılandırılmış ve tarih bilincinin oluşturulmasında kullanılacak tezler ortaya atılmıştır. Özellikle imparatorluklardan bağımsızlığını kazanmış ya da imparatorluk bakiyesine sahip ama yeni bir devlet ve kimlik inşa çabasındaki toplumlarda geçmiş mirasın (ancient regime) reddine gidilmiş, bu “kopuş” ile oluşturulmaya çalışılan “süreklilik” arasında bir gerilim hattı ortaya çıkmıştır. Kopuşu vurgulamak için “istenmeyen eski” yerine “karanlık çağ” , sürekliliği vurgulamak içinse uzak geçmişlerdeki “altın çağ” veya “yitik cennet” metaforu kullanılmıştır. Örneğin Türkiye’de Orta Asya Türk tarihine fazlasıyla önem verilmiş, bu uygarlığın büyük Türk göçü ile dünyaya yayılması konusu sürekliliğin başlangıcını oluşturmuştur. Böylece tarihsel sürekliliği vurgulamak için çaba sarf edilerek, “uzak geçmiş-eski vatan” kurgusu ile “yakın geçmiş- şimdiki vatan” arasında bağ kurulmaya önem verilmiştir. Bahsi geçen kopuş düşüncesi ile eski Osmanlı geleneksel yapı, kurum ve düşüncelerinden sıyrılarak “Batı”lı, “seküler”, “çağdaş” bir toplum yaratma düşüncesine ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede geleneksel yapıyı biçimlendirmiş olan dinin (İslam’ın) sosyo-politik alandaki yerinin ne ola(maya)cağı tartışmaları her alana yansıtılmıştır.

Bu çalışmada bir imparatorluk bakiyesi olan ve felsefi altyapısını son dönem düşünce dünyasının şekillendirdiği Cumhuriyet Türkiye’sinde inşa edilmeye çalışılan tarih bilinci içerisinde dinsel anlatılara yer verilip verilmediği, verildiyse bunun sebeplerinin neler olduğu üzerinde durulmuştur. Bu amaçla, erken Cumhuriyet dönemi kimlik inşa teşebbüslerinin en önemli adımlarından biri olan Türk Tarih Tezi’nin temel önermelerinden biri sayılabilecek “akıl ve bilimin rehberliğinde çağdaş toplum” düşüncesi ile dinsel düşünce arasında nasıl bir ilişki kurulduğu dönemin mevcut tarih ders kitapları üzerinden incelenmiştir. Kuşkusuz tüm çabaları ve gerisindeki

düşünce dünyasını anlamlandırabilmek için Cumhuriyet'in erken dönemlerindeki düşünce dünyasından kısaca bahsetmekte yarar vardır.

Erken Dönem Cumhuriyet İdeolojisinin Niteliği

Cumhuriyetin ilk yıllarında hâkim olan düşünce biçimi, radikal bir laikleşme süreci, etnik temelli bir milliyetçilik anlayışı ve oldukça kapsamlı bir otoriter merkezîyetçilik olarak açıklanabilir. Bu düşünce biçimi, İslam ve geleneğe karşı topyekûn bir reddetme tavrı, kısmen etnik ama kültürel homojenliği sonuna kadar savunan ve her şeyi içine alan bir devlet mekanizması olarak tanımlanabilir (Yeğen, 2006, s. 58). Kemalizm olarak da ifade edilen bu düşünce biçimi, pozitivist ilerleme fikrinden ekonomik kalkınma ve eğitim yoluyla bilimsel ve akılcı bir kültürel gelişme olmadan demokratikleşmenin gerçekleşmeyeceğine inanmaktadır. Bu çerçevede hedef olarak koyduğu çağdaşlaşmayı "ütopya olmaktan kurtaran" (Köker, 2006, s.107) Batı toplumunda bulmaktadır. Zürcher (2006, s. 54) erken dönem Cumhuriyet ideolojisinin niteliğini, "laiklik vurgusu, ulema karşıtlığı, ama aynı zamanda, bilime, eğitime ve toplumu dönüştürmede entelektüel bir elitin rolüne duyulan inanç, düzenli reform ve ilerleme ile dayanışmacılığa dayanan bir toplum tercihi" olarak ifade etmiştir. Bu pozitivist denilebilecek düşünce biçiminin, ulema karşıtlığı, bilimcilik, biyolojik materyalizm, otoriterlik, elitist düşünce, halka karşı güvensizlik ve Darwinizm kavramlarında kendini bulduğunu vurgulamıştır.

Kemalist modernleşme, Batılılaşma ve ulus-devletleşme hedeflerine ulaşmak için pozitivist temelli bir "dünya değiştirme" projesi ve muasır medeniyeti yakalama hedefi doğrultusunda akıl ve bilimin önderliğini temel referans olarak alan yeni bir toplum inşa girişimi olarak değerlendirilebilir. Burada Cumhuriyet seçkinleri için temel amaç, laik, cumhuriyetçi ve çağdaş bir vatandaş yetiştirmektir. Yeni rejimin kimlik inşası konusundaki en temel meselelerinden biri olan "Osmanlı-İslam geçmişinden sıyrılma" düşüncesini yakın geçmişi ötekileştirmek vasıtasıyla uygulamaya konulmuştur (Aydın, 2006, s.344-345). Bir kopuş olarak da ifade edebileceğimiz bu tutum, toplumu şekillendiren en önemli kimlik sağlayıcı olan geleneği "sıfırlayarak" uzak geçmiş ile aidiyet bağı kurmaya yönelik bir planlama olarak görünmektedir. Bahsi geçen bu ötekileştirme süreciyle ortaya çıkan "süreklilik" ve "meşruiyet" sorunu kadim Anadolu halklarının Türklüğünün ispatı ve İslam öncesi Türk kültürünün tanıtılması girişimlerini doğurmuştur.

Cumhuriyet ilk inşa dönemlerinde yeni rejim, Pantürkizm ve Panislamizm gibi enternasyonal siyasi akımlarla arasına mesafe koymuş, kendisini saltanat ve hilafet karşıtı etnik merkezli bir milliyetçilik temelinde tanımlamıştır. Kemalist milliyetçilik olarak da ifade edilen bu anlayış için sadakat ve itaat boyutunu geçmiştin aksine saltanat-hilafet ikilisinden teritoryal olana kaydırmaya çalışmıştır. İmparatorluktan cumhuriyete geçişte "pan hareketler" ile araya bir mesafe konularak, Tanzimat ile başlayan devlet merkezli yenileşme projesi, topyekûn değişim ve dönüşümü sağlamaya yönelik radikal bir karakter takınmıştır. Devletin nasıl kurtulacağı sorusu Yusuf Akçura'dan mülhem "üç tarz-ı siyaset" in önerdiği çözümler yerine "Türk" isminde sembolik olarak yansıyan etnosentrik bir anlayışla bezeli teritoryal bir hâl almıştır (Yıldız, 2006, s. 211). Bununla birlikte Batıcıların savunduğu "laikleşerek medenileşme" düşüncesi Cumhuriyet kadroları tarafından uygulama alanı bulmuş ve milliyetçilik ile birleştirilerek, dini sosyal ve siyasal yaşamın dışına taşınmış görünmektedir (Mert, 2006, s. 198).

Erken Cumhuriyet Dönemindeki Tarih Anlayışı

Türk Tarih Tezi ile tarih anlayışında radikal bir kopuş yaşanmıştır. Tanzimat sonrası başlayan ve gittikçe etkisi artıran "Avrupa merkezci" ve "Aydınlanmacı" tarih anlayışı II. Meşrutiyet Dönemi'nin sonlarına doğru yerini yavaş yavaş "millî tarih"e bırakmıştı. Bu millî tarih anlayışı özellikle ilkokullarda etkili olmuş ancak lise müfredatına etkili olarak yansıtılamamıştı. Bu dönemde liseler için yazılan tarih ders kitapları pozitivist ve aydınlanmacı bir bakış açısıyla Fransa ve Fransız Devrimi'ne odaklanıyor ve Türklük genel olarak Avrupa ile ilişkiler bağlamında karşılaştırılmalı olarak veriliyordu. Daha sonraları bu durum I. Türk Tarih Kongresi'nde özellikle Yusuf Akçura tarafından bire bir Fransız eğitim sistemi için hazırlanan ve tercüme edilen tarih kitaplarında sömürgecilik ve emperyalizmin göz ardı edildiği ve bir çeşit Sosyal Darwinizm yapıldığı eleştirilerine

maruz kalıyordu (Toprak, 2012, s. 238). İlkokullarda verilmeye başlayan millî tarih anlayışı ise Türk Tarih Tezi'nin seküler anlayışından farklı olarak İslamî bir muhtevaya yaslanıyordu. Önceleri İlkçağ konuları arasında yer alan ve insanın yaratılışı ve yeryüzüne dağılımlarını açıklayan kutsal anlatımlar, II. Meşrutiyet ile birlikte yavaş yavaş yerlerini, özellikle Umumi Tarih kitaplarında, uygarlık tarihine bırakmaya başlamıştı (Toprak, 2012, s. 355). Bu konular 30'lu yıllarda yerlerini jeolojik açıklamalara ve antropolojik bilgiler vasıtasıyla Darwinizm'e bırakacaktı.

Kültürel bir devrimin arifesinde olan Cumhuriyet Türkiye'si, o dönem Avrupa'da oldukça etkili olan ırk temelli tarih anlayışı sonucu ortaya çıkan antropolojik birikimi Türk Tarih Tezi'ne uyarlamış ve Batı karşısındaki kızgınlığının ve hayâl kırıklığının sonucu olarak "alternatif bir aydınlanma" sürecine girmişti (Toprak, 2012, s. 204). Bu sürecin gayesi, Batı'nın Türklüğe olumsuz ve küçümseyici bakışını tersine çevirmek, Anadolu topraklarına ait olduğunu ve uygar kimliğini kanıtlamak çabasından başka bir şey değildi.

Cumhuriyet rejiminin hedeflediği "yeni insan" ve "yeni toplum" inşa girişimlerinde "geçmiş" kurucu bir rol oynamıştır. Bilindiği gibi "geçmiş", milliyetçilikler için her zaman bir romantizm kaynağı olmuş ve mistifiye edilerek "şimdi" aynı topraklarda yaşayan insanların ortak geçmişlerine, hatıralarına, kahramanlıklarına üzüntü ve sevinçlerine göndermeler yaparak aidiyet bağı kurmak için kullanılan önemli bir kavram olmuştur. Burada "geçmiş", "şimdi"nin meşruiyetini sağlamaya dönük olarak anakronik ve a-historik olarak kurgulanmış, bu da tarihsel anlatıda geçmişten günümüze kadar gelen Türklüğü seküler olarak tanımlamıştır (Aydın, 2006, s. 349). Bu sebeple 1930'lu yıllarda şekillenen Türk Tarih Tezi'ne ve amaçlarına kısaca değinmekte fayda vardır.

Türk milli kimliğinin sınırlarını belirlemek için "ırk", kurucu bir unsur olarak kullanılmış ancak "ırkçılık" olarak sistematize edilmemiştir. Kimlik inşa sürecinde etnik temalar ön plana çıkarılmıştır (Yıldız, 2006, s. 228). 93 Harbi, Balkan Savaşları ve her çeşit ayrılıklar ve ayrılıkçı hareketler ile I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgi ve sonrasındaki antlaşmaların içeriği, asırlardır Osmanlı hakimiyeti altında yaşamış Yunanlıların Anadolu'yu Batılı devletlerin de desteğiyle işgale girişmeleri ve Anadolu topraklarındaki çeşitli toprak istekleri gibi olumsuzluklar tarihsel bellekte yerini korumuş, bu "travmatik hâl" Cumhuriyet kadrolarını bir savunma psikolojisi geliştirmeye sevk etmiştir. Çeşitli milletlerin Anadolu coğrafyasındaki hak iddiaları "kadîmlik" sorununu ortaya çıkartmış, bu "otokton olma", bir başka ifadeyle önce gelme durumu Türk Tarih Tezi ile "bilimsel" olarak kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bilindiği gibi tarih tezi 1929-1937 yılları arasındaki çalışmalarla tam olarak işlerlik kazanmış, Türk Tarihinin Ana Hatları ve daha sonra özet olarak 30 000 kadar bastırılan Methal Kısım ile takip eden yıllarda 4 ciltlik Lise Tarih kitapları ve ortaokullar için yapılan kitaplarla okutulmaya başlanmıştır.

Türk modernleşme sürecinde yapılan tartışmaların çoğunluğu bireysel ve toplumsal kimlik eksenli olmuş ve tarih eğitimini doğrudan etkilemiştir. Cumhuriyet dönemine yaklaştıkça tarih çalışmaları "millî" olanın tanımlanması ve anlaşılması ile birebir ilişkili görülmeye başlanmış ve zamanın milliyetçi idealini gerçekleştirmek için milli kimliğin içi doldurulmaya çalışılmıştır (Ersanlı, 2003, s. 801). Malumdur ki Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki hakîm olan tarih anlayışı Avrupa-merkezci bir bakış açısıyla şekillendirilmişti. Bu anlayışa göre Türklerin de dahil olduğu çok geniş insan kitlesi "aşâğı ırklar" tasnifine alınmış ve bu kitlelerin tarihin bir öznesi olamayacağı ve uygarlık yaratamayacağı "tartışmasız bir gerçeklik" olarak sunulmuştur. İşte bu hakîm görüşten etkilenen kurucu kadro, ilk olarak Türklerin uygarlık yapıcı gruba dahil ve (Aydın, 2006, s. 358) ırk ve köken olarak saflığını ve devamlılığını korumuş olan brakisefal Aryan ırkına mensup olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Modernitenin ürettiği Avrupa - merkezci uygarlık anlayışının etkisinde kalınarak, Cumhuriyet ideologları arasında oluşan "tarihsel gecikmişlik" duygusu, kültür politikalarında derin bir "tedirginliğine" yol açmıştır. Bu duygu, "tedirginlikten" kurtulmak için geliştirilen her türlü psikolojik, düşünsel ve kurumsal savunma mekanizmalarının belirleyicisi olmuştur denilebilir (Koçak, 2006, s. 371). İşte tarih tezinin oluşum aşamasına ve amaçlarına bu tedirginliğin doğurduğu acziyet hissi ve aşâğılık kompleksi temelinden bakılabilir ve tarihsel kökene ve sürekliliğe, millî seciye gibi geçmişten günümüze kadar devam ettiği düşünülen özcu vasıfların devamlılığına dayanma

gerekliliği Türk Tarih Tezi ile “bilimselliğe” kavuşturulur. Bu tezde şanlı bir tarih inşa etme amacıyla, ulusal gururu okşayan ve şimdiki topluma bir aidiyet bağı sağlayan yeni bir tarih anlayışı ve bu anlayış çerçevesinde şekillendirilen tarih yazıcılığı üzerinden yürünmüştür (Aydın, 2006, s. 345).

Yukarıda bahsedilen amaçlar incelendiğinde laikleşme, çağdaşlaşma ve millileşme üç temel düşünsel arka plan olarak ortaya çıkmaktadır. Türk Tarih Tezi’nin yansıtıldığı ders kitaplarında dinî düşüncenin merkezde olduğu iddiasıyla yakın geçmiş “karanlık çağ” olarak kurgulanmıştır. Dinsel aidiyet ve dini düşünce biyolojik Darwinizm ve pozitivism arka planı ile dinin nasıl ortaya çıktığı izah edilmeye çalışılarak bir tür yapı-bozumculuk yapılmaya çalışılmıştır. Ortak kültür ve türdeşlik ihtiyacına yönelik olarak tarihin derinliklerine doğru bir arayış içerisine girilmiştir. Sosyal Darwinist bir anlayışla şimdiki ulusun meşruiyetini sağlamaya yönelik kültürel devamlılık ve sağlamlık ortaya konmaya çalışılmıştır. Sosyal Darwinist düşüncenin temel referanslarından birisi olan “Ulus basitten karmaşığa doğru ilerleyen hayat evriminin zirvesidir” düşüncesi, bahsi geçen tarih tezini derinden etkilemiştir (Aydın, 2006, s. 346-347).

Türk Tarih Tezi’nde ilk olarak, kadîm dönemlerden beri Türklerin laik bir kimliğe sahip olduğu iddia edilmekte ve Osmanlı-Selçuklu geçmişi yerine uzak Asya geçmişi merkeze alınmaktadır. Daha sonra, Türklerin medeniyetin atası olduğu ve göçler yoluyla bu medeniyeti tüm dünyaya yaydığı, Batı medeniyetini aslında Türklerin kurduğu ve dolayısıyla aslında hedeflenen muasır medeniyetin bir mensubu olduğu savunulmuştur. O sıralarda Avrupa’da temel bir ön kabul olarak savunulan “uygarlığı” ileri seviyede olan ırkların kurabileceği, dolayısıyla brakisefal Aryan ırka mensup olmayan aşağı ırkların uygarlık yaratıcısı ve taşıyıcısı olamayacağı anlayışına karşılık bahsi geçen tarih tezinde “biz de bu ırka mensubuz” tezi ispatlanmaya çalışılmıştır. Son olarak ise Yunan ve Ermeni hak iddialarına karşı Anadolu’nun neolitik çağlardan beri Türk olduğu; Eti, Sümer ve Lidya medeniyetlerine atf yapılarak savunulmuş ve kadim zamanlardan beri Türklüğün tarihsel sürekliliği vurgulanmaya çalışılmıştır. Özetle Türk Tarih Tezinin bu amaçları incelendiğinde arka planını “laikleşme”, “çağdaşlaşma” ve “millileşme”nin oluşturduğu fark edilir.

Bahsi geçen arka plan üzerinden irdelenen bu çalışmada tarih ders kitaplarındaki dinî anlatılardan hareketle Erken Cumhuriyet Dönemi tarih anlayışında dinin yerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla, erken Cumhuriyet dönemi kimlik inşa döneminin en önemli adımlardan biri olan Türk Tarih Tezi’nin en temel önermelerinden biri sayılabilecek “akıl ve bilimin rehberliğinde çağdaş toplum” düşüncesi ile dinsel düşünce arasında nasıl bir ilişki kurulduğu incelenmiştir. Literatür tarandığında tarih ders kitaplarında din anlatsına dönük herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış olması çalışmayı önemli kılmaktadır.

Yöntem

Çalışma, 1930'lı yıllarda liselerde ders kitabı olarak okutulan *Türk Tarihi'nin Anahatları Methal Kısmı* ve *Tarih I-IV* lise ders kitapları üzerinden incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır. Bilindiği gibi nitel araştırma yaklaşımına göre sosyal araştırmaların politik bir doğası vardır ve belirli bir takım söylemler ya da ideolojiler üzerinden sunulmaktadır. Nitel araştırmanın amacı bir duruma bütüncül ve derinlemesine bakmak, karmaşık bilgileri kendi bağlamı içinde anlamaktır. Bu tür araştırmalar genel olarak insanların sosyal davranışlarıyla ilgili olduğundan burada aranan "gerçek" bağlamdan bağımsız olarak değerlendirilememektedir. Başka bir ifadeyle nitel araştırmada resmin tümünü aktarmak önem arz etmektedir (Punch, 2005). Bu tür araştırmalar karmaşıklık, ayrıntı ve bağlamın anlaşılmasına yönelik metotlara dayanmaktadır. Asıl amaçsa derinlerde kalmış, satır aralarına saklanmış gizli içerik veya imaları açığa çıkarmaktır. Burada her türlü olay-olgu ya da davranışlar bağlamlarında ele alınmaktadır (Kuş, 2003).

Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama tekniği olarak doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi araştırılması hedeflenen konuyla ilgili yazılı materyallerin incelenmesini kapsamaktadır. Özellikle eğitimle ilgili araştırmalarda veri kaynağı olarak ders kitapları, müfredat programları ve çeşitli yazışmalar kullanılmaktadır. Araştırmanın modeli olarak belirlediğimiz nitel araştırmalarda dokümanlar oldukça etkili veri kaynakları olarak karşımıza çıkmakta ve geniş zaman dilimine yayılmış bir konuya ilişkin örneklem büyütülmesine imkân sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu bağlamda 1930'lu yıllarda liselerde okutulan tarih kitapları üzerinde yapılan ayrıntılı okumalarla dinî düşünceye referans veren anlatımlar incelenmiş ve ardından analiz ve kodlama safhasına geçilmiştir.

Verilerin Analizi ve Kodlanması

İncelenen ders kitaplarındaki veriler tek tek oluşturulan kategorilere göre tasnif edilmiş ve verilerin çözümlenmesinde nitel içerik analizinin aşamaları kullanılmıştır. Nitel içerik analizi araştırma verilerini sistematik olarak böler ve aşamalı bir şekilde inceler. Analizin boyutları ise materyalin çeşitli kategoriler haline getirilmesi yoluyla önceden belirlenir. Kategoriler tanımlandıktan sonra veriler gözden geçirilir ve var olan kategori listesine uygun bir terim, cümle ya da paragraf bulunduğu eklenir (Mayring, 2011, s. 117-119). Bu analizin temel amacı bir araştırmada yer alan oldukça karmaşık metinlerdeki ünitelerin azaltılarak anlaşılır kategoriler haline getirilmesidir. Böylece araştırmacı tarafından tam manasıyla incelenemeyecek veriler anlamlı bir hale büründürülür ve yorumlama yeteneği artırılır (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2005, s. 258-262).

Verilerin kodlanması aşamasında ise eldeki veriler daha önce oluşturulan anlamlı bölümlere ayrılmaya ve her bölümün kavramsal olarak ne anlam ifade ettiği bulunmaya çalışılmıştır. Bu bölümler bazen bir sözcük, bazen bir cümle ya da paragraf, bazen de sayfanın tamamı olabilir. Kendi içinde anlamlı bir tutarlılık gösteren bu bölümler, çeşitli şekillerde isimlendirilmiş başka bir ifadeyle tematik olarak kodlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 236). Yapılan çalışmada ders kitaplarında kimlik kurucu etkenlerin biz ve öteki, ırk ve köken, etnosentrik medeniyetçilik, ulus, vatan, meşruiyet araçları, din vb. kategorilere ayrılarak incelenebileceği görülmüştür. Ancak bu çalışmada din kategorisi üzerinde durulmuştur. Tarih ders kitaplarındaki din anlatısının mahiyetini tam olarak anlayabilmek için çeşitli kodlamalar yapılmıştır. Yapılan tematik kodlama sonucunda din anlatısı *aydınlanmacı-bilimci*, *pozitivist*, *darwinist*, *natüralist*, *laiklik*, *ötekileştirme*, *irtica* ve *dini siyasete alet etme* olarak alt temalara ayrılmıştır. İncelemede dinsel söylemler ilişkili olduğu düşünülen yorum ve ifadeler alt temalara göre tasnif edilmiş ve doğrudan örnek alıntılar halinde sunulmuştur. Bu alıntılar içerisinde geçen kelime, cümle ve diğer bazı işaretler birbiriyle ilişkilendirilerek anlamlandırmaya çalışılmış, metnin gönderisi, gizli ve yan anlamları saptanmaya çalışılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Bulgu 1. İncelenen kitaplarda dinsel düşünceye karşı aydınlanmacı - bilimci bir söylem geliştirilmiştir.

En bilinen amaçları insanları her türlü dinsel düşünce, mit ve hurafe gibi inançlardan kurtararak özgürleştirmek ve dinin hakîm olduğu geleneksel düzenden iyi ve özgürleştirici aklın düzenine, Tanrı merkezli dünya görüşünden insan merkezli dünya görüşüne geçme olan 18. ve 19. yüzyıl Avrupa'sındaki düşünsel atmosferin Cumhuriyet Türkiye'sinin erken dönemlerinde etkili olduğu bilinmektedir. Bu etki kimlik inşası için araçsallaştırılan tarih eğitimi ve yazımı sürecine de yansımıştır. *Türk Tarihinin Anahatları Methal Kısmı*'nda şöyle bir ifade geçmektedir: "Türkistan Türkleri arasında medeniyet yerine tarikat kaim olduktan rasatane ve kütüphaneler yerine tekkeler tuttuktan sonra bu rasathanenin yeri bile unutulmuştu. Bu rasathaneyi ziyaret eden bütün şuurlu Türkler her cihetten türk dehası mahsulu olan bu muazzam ilim abidesini gördükleri zaman derin bir Türklük gururu hissediler. Taassup ve cehalet kurbanı olmadığı zaman Türklerin neler yapabileceğine bu rasathane parlak bir delildir. Türkistan'ın medeniyet asarı bu rasathaneye mûnhâsır değildir." (TTTH, 1931a, s. 31).

Burada "rasatane ve kütüphane" kelimeleri ile "tekke" , "taassup ve cehalet" kavramları karşılıklı bir zıtlığa vurgu yapmaktadır. "Rasatane ve kütüphane" kelimeleri ile Ortaasya'da kurulan medeniyetin muhteşemliğine, bilimsel olarak ne kadar ileri olduğuna yönelik bir gönderme yapılmaktadır. "Türk dehası" ve "Türklük gururu" gibi etnik ifadelerin vurgulanması ile öğrencilere özgüven aşılarda, ancak metnin bağlamından anlaşılacağı üzere Osmanlı-İslam geçmişiyle beraber "taassup ve cehalet" in hakim olduğu ve bilginin muhafaza edildiği "kütüphane" yerine "tekke" nin kaim olduğu ifadesi Ortaçağ skolastik düşüncelerine gönderme yapmaktadır. Yine benzer bir söylem: "...1923 yılı... yeni intihap dolayısıyla neşrettiği 9 umdenin hukuka müteallik maddesinde: "Kanunlarımız milli ihtiyaçlara ve hukuk ilminin telkinatına göre yeni baştan ıslah ve ikmal olunacaktır. Bircümle kanunların tanziminde, her nevi teşkilatta milli hakimiyet esasları dahilinde hareket olunacaktır." Kararını ilan etti. Bu cümlelerden, adli ve hukuki inkılap ve ıslahatın yakın olduğu, teokratik metodun yakın olduğu, iskolastik metodun tamamilen bırakılarak demokratik esaslar dahilinde milli bünyeye ve ihtiyaca en uygun yeni şekillerin tedvin edileceği sarahatle anlaşılıyordu." (TTTH, 1931e, s. 206) ile gerçekleştirilmektedir. Yazara göre amaç devlet ve toplum hayatında dinsel iktidarın sınırlanarak, milli bünyeye uygun kabul edilen laik düşünce sisteminin ikame edilmesidir. Benzer şekilde " Bir tarafta elinde bulunan yarı Arap, yarı İslam hukukundan yoğrulmuş kanunlar mecmuası " Mecelle" diğer tarafta bundan on üç buçuk asır evvel Arap Yarımadasında çöl hayatı geçiren insanların içtimai bünyelerine ve ihtiyaçlarına tekabül etmek üzere tertip edilmiş hukuk "şeriat"..." (TTTH, 1931e, s. 205) cümlesinde geçen "Arap" ve "çöl hayatı" kelimeleri ile bedevi ve cahil olma durumuna gönderme yapılırken "şeriat" vurgusu ile geleneksel Osmanlı düzeninin dinsel kimliğinin ne kadar bilimden uzak olduğu anlatılmaya çalışılmıştır ayrıca "..." ile cümlelerin yarım bırakılmış olması ile anlatıda ve kronolojide kesinti yapılarak yorum öğrencilerin hayal dünyasına bırakılmıştır.

Aydınlanma düşüncesinin temelinde bilim yer almakta ve aşkını bir konuma yükseltilecek nesnel gerçekliğin yegâne ve tek onaylayıcısı konumuna yükseltilmektedir. Örneğin "Darvinin tekamül nazariyelerinden bahsettikleri için cezaya çarptırılan talebeler, meslek ve vazifeden kovulan muallimler bu devirde de görüldü." (TTTH, 1931e, s. 244) ifadesinde evrim teorisi karşısında olmanın ne kadar "cahilce" bir tutum olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bilindiği gibi Avrupa'da 19.yüzyıl boyunca yaşanan sanayi toplumuna geçiş, modernleşme çabaları ve milliyetçilik hareketleri önemli toplumsal değişimleri beraberinde getirmiş ve bunun parçası olarak düşünce planında materyalist, pozitivist düşünceler gelişerek dinsel açıklamaların yerini bilim almıştır (Alkan, 2007, s. 21). Bu düşünce biçimi Osmanlı'nın son dönem aydınlarını ve devlet adamlarını da derinden etkilediği gibi ve Cumhuriyet seçkinlerinin

de geleneksel kimlik yapısına karşı olumsuz bakışının da kaynağını oluşturmuştur. Sadece akli temel alan ve sezgileri yok sayan bu anlayışa göre dış dünyaya ilişkin somut bilginin sadece maddeyi kapsadığı ve bunun dışında kalan kısmın metafizik olarak tanımlanmıştır (Işın, 1985, s. 363 ve Akgün, 2007, s. 4). Nitekim bu düşünce biçimi yukarıdaki örnekten de anlaşıldığı üzere tarih ders kitaplarına da yansıtılmıştır.

Bulgu 2. *İncelenen kitaplarda dinsel düşünceye karşı pozitivist bir söylem geliştirilmiştir.*

İncelenen ders kitaplarında "... insanların bütün bilgileri ve inanışları, insanın zekasının eseridir. Zeka tabii olan dimağlardan çıkar. Bundan, tabiatı anlamakta zekânın, en büyük cevher ve müessir olduğu anlaşıldığı gibi tabiatın fevkinde ve haricindeki bütün mefhumların, insan dimağı için kendi tarafından uydurma şeylerden başka bir şey olmayacağı meydana çıkar" (TTTH, 1931b, s. 2) ve " bu müşterek adetler ve inanışlar insanların aralarında zihni ve hissi birtakım bağlar kurdu ve insanlarda müşterek düşünce ve müşterek harekete saik oldu. İşte bu hadiseye biz bugün din namını veriyoruz. "(TTTH, 1931b,s. 23) söylemleri ile insanlarda kadimden beri var olan yaratılış düşüncesi ve Tanrı inancının nasıl ortaya çıktığı izah edilmeye çalışılmış, insan zekası bu açıklamalarda temel referans noktası olarak alınmıştır. Benzer şekilde " Bundan 200 sene evveline kadar, dünyanın 5-6 bin sene evvel yaratıldığı ve insanın Basra'ya iki günlük yolda, Fırat nehri üzerinde bulunan cennette yaratıldığı zannolunmakta idi. Bu kanaatler hep din kitaplarındaki hikayelerin olduğu gibi hakikat sanılmasından doğuyordu. Artık, hayatın 6 bin senelik değil, milyonlarca senelik olduğu anlaşılmıştır." (TTTH, 1931b, s. 3) bahsi geçen söylem ile din kitaplarının insanlar tarafından yazıldığı, içinde pek çok uydurulmuş hikayeler olduğunun artık "bilimsel" olarak kanıtlandığı ve bunlara inanların bilime ters bir tutum takındıkları ifade edilmeye çalışılmıştır. Aynı minvalde " Ata korkusu yavaş yavaş anlaşılmasın bir surette" kabile allahı" korkusuna intikal etti. ... İnsanlarda ata korkusu tehlikeli hayvanlara karşı olan korku ile karıştı. Bu surette Allah mefhumunun başlangıç hali olan "ulvileştirilmiş ata" ya, temsili olarak, muhtelif hayvanlara ait şekiller verildi." (TTTH, 1931b, s. 23) "Allah" inancının nasıl ortaya çıktığı insan psikoloji ile açıklanmaya çalışılarak "korku"yu merkeze almıştır. Yukarıdaki söylemlerde temel amacın özellikle Osmanlı bakiyesi bir toplumun en temel kimlik kurucusu sayılan "din" in yerini sarsmak olarak görünmektedir..

Pozitivizmde nesnel gerçekliğin kavranması için tek araç akıldır ve bunların dışında kalan şeyler metafiziktir ve nesnel gerçekliği yoktur temel argümanlardan birisidir. Buna göre " ...bu uydurmalara göre İbrahim, karısı Hacer ile oğlu İsmaili buraya getirmişti; Zemzem de onlar için fıskırmıştı; İbrahim, oğlu İsmail ile birlikte Kabeyi bina etmişlerdi. Cebrail kendilerine o zaman beyaz ve mücella olan Haceriesvedî getirmişti; bu taş sonradan günahkârların ellerini sürmelerinden dolayı kararmıştı. Bunların hepsi sonradan uydurulmuş masallardır." (TTTH, 1931c, s. 85) yorumunda geçen "uydurma" ve "masallar" ifadeleri ile cümlelerin rivayet bildiren -mişli geçmiş zaman kipiyle tamamlanması ile öğrencilere bu tür söylemlerin nesnel gerçekliğinin olmadığı ve bilimsel olarak kanıtlanmadığı için uydurma olduğunu sezdirmektedir. Buradaki olay "üç hâl yasası"nda geçen metafizik evreden pozitivist evreye geçişte mücadele edilmesi gereken hurafeler olarak sunulmaktadır.

İncelenen kitaplarda Tanrı düşüncesinin nasıl ortaya çıktığı ve İslam dini içerisindeki "hurafeler" ile ilgili söylemlerden sonra İslam dininin vahiy kaynaklı mı yoksa insan zekâsının bir ürünü mü olarak ortaya çıktığı ve geliştiği üzerinde durulmaktadır. " Muhammedin çocukluğuna ve gençliğine ait malumata sonradan katılmış çok uydurma şeyler vardır; onun vatandaşlarını dine davete başladığıktan sonraki hayatı daha çok malumdur... Muhammet 40 yaşına geldiği zaman vatandaşlarını, kendinin bulduğu ve doğru olduğuna inandığı yeni bir dine davete başladı" (TTTH, 1931c, s. 86).

Burada geçen "kendi bulduğu" ve "doğru olduğuna inandığı" ifadeleri "aslında bu durumun doğru olmadığı, öyle zannedildiği" imasını taşımaktadır. Benzer şekilde "uydurma" kelimesinin bu açıklama içerisinde kullanılması ile dinsel düşüncenin kaynağının "Tanrı" değil "insan" olduğu sezdirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca büyüklük ve saygınlık ifadesi olarak kullanılan "Hz." ifadesinden

kaçınılması, yazarın tercihini ve tavrını ve dolayısıyla o dönemki din algısını ortaya koymaktadır. Bu durum Toprak'a (2012, s. 255) göre; I. Dünya Savaşı sonrasında dünyada esen antiklerikal rüzgarın etkisiydi ve yönünü Batı'ya dönen Türkiye'yi din karşıtlığı olarak etkilemişti. Savaş sonrası dinî duygular sorgulanmaya başlanmıştı. Tarih kitaplarında da bu etki hissedildi.1910'lu yıllarda Meşrutiyet dönemi tarih ders kitaplarına "Hazret-i Peygamber zîşân efendimiz", 1920'li yıllarda "Hazreti Muhammed" olmuş, 1930'larda yaşanan kırılma noktası ertesinde sadece "Muhammed"e dönüşmüştü." Bu dinî kırılmalara benzer şekilde "Muhammed birdenbire Allahın Resulüyüm diyerek ortaya çıkmamıştır. O, Arapların ahlak ve adetlerinin pek fena ve pek iptidai ve ıslaha muhtaç olduğunu anlamış, bunları ıslah için تنها yerlere çekilerek senelerce düşünmüş ve yıllarca tefekkürden sora kendisinde vahiy ve ilham fikri doğmuştur. Vahiy, ilham fikri Muhammetten evvel de Araplarca meçhul değildi. Bütün iptidai kavimler gibi, Araplar da, şairlerin, akıl erdiremedikleri kuvvetlerden ilham aldıklarına inanırlardı. Bu kuvvetler Araplar için cinlerdi. Bu nevi itikatler Arabistanda her zaman o kadar canlı ve derin olmuştur ki Muhammed dahi cinlerin vücuduna samimi olarak inanmıştır. O, hakikaten cinlerin şairlere şiir ilham ettiğine kani idi. Muhammedin Musa, İsa, dinlerine dair öğrendikleri de kendisinde bu itikadı kuvvetlendirmiştir. Bu peygamberler de melekler vasıtasile ilham aldıklarını söylemişlerdi." (TTTH, 1931c, s. 91) söyleminde İslam dininin birden bire ortaya çıkmadığı, ardında çok uzun bir tefekkür olduğu ifade edilmiş ve zekâ ürünü olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Diğer dinlerin düşünce mirasından etkilenildiği üzerinde de durulmaktadır. Tüm ilkel toplumlarda olduğu gibi akıl erdirilemeyen kuvvetlere inanmanın Arapların kültürel kodlarında da olduğu ve bu düşünme biçiminin "vahiy ve ilham" fikrini doğurduğu gibi ifadelerle bu vurguya güç katılmaya çalışılmıştır. Benzer şekilde " Muhammed uzun bir devirdeki tefekkürlerin mahsulü olan ayetleri lüzum ve ihtiyaçlara göre takrir ediyordu. Bunula beraber kendisini tahrik eden kuvvetin tabiat fevkinde bir mevcudiyet olduğuna samimi surette kani idi. Muhammedi harekete geçiren ilk amil bu samimi heyecanlar olmuştur." (TTTH, 1931b: 91) yorumlarında " samimi surette kani idi" ifadesiyle peygamberin dünyevi çıkardan azade olarak, samimi inancıyla bir din oluşturduğuna atıf olarak kullanılmıştır. Burada her şeye rağmen öğrencilere peygambere karşı, bir "suçlamadan öte yanıldığı" hissi verilmektedir.

Ders kitaplarında yukarıda bahsi geçen söylemleri kuvvetlendirmek için, " Muhammedi ve onun nasıl bir din müessisi ve dini bir devlet reisi olduğunu anlayabilmek için onun bilhassa askeri faaliyetlerini tetkik etmek lazımdır. Aksi takdirde Muhammedi, her şeyi bir melekten alan ve aynen muhitine tebliğ eden ümmi, cahil, hissiz hareketsiz bir put derekesine indirmek hatasından kurtulmak mümkün olmaz. Halbuki Muhammed denilen şahsiyet bizatihi mütehasıs, müteşebbis ve muasırlarının en yükseği olduğunu yaptığı işlerle ispat etmiştir." (TTTH, 1931b, s. 93) gibi ifadelerle akla gelebilecek "Bir insan nasıl böyle karmaşık ve güçlü bir din oluşturabilir?" sorularına cevap vermesi kaygısı görünmektedir. Bu kaygı İslam peygamberinin yüksek bir zekâyâ sahip, bir dâhi olduğu vurgulanarak giderilmeye çalışılmıştır. Yukarıdaki ifadelerin genel amacı dinin kaynağının ne olduğu sorusunun cevabını "Allah"tan "insan"a doğru kaydırma düşüncesi olarak görünmektedir. Görüldüğü gibi incelenen kitaplar bu gibi pek çok tutarsız söylemi içinde barındırmaktadır.

"Ne kadar ibrete şayan bir vaziyettir ki, daha Muhammedin öldüğü anda bütün eski nifaklar, ihtiraslar, hırsicâhlar, zincirden boşandılar; o derecede ki hakkında korku ve hürmet beslenen Peygamberin henüz ılık cesedi, son nefesini verdiği basit odada unutulmuş ve ihmal edilmişti. .... Ebubekir ve Ömer de cenaze merasiminde bulunamamışlardı. Anlaşıyor ki, o anda siyasi meşguliyetler o kadar mühim ve mücbir idi ki , kimse Arabistanın kudretli hakim ve sahibinin cenazesile uğraşmaya ne vakit bulmuş ve ne de arzu duymuştur. " ve " .... Medineye karşı siyasi bir inkıyat halinde yaşayan kabilelerce iş böyle değildi. Çünkü bunlar dini hislerden ziyade Muhammedin siyasi ve askeri satvetinden korktukları için ona tabi olmuşlardı ve bu tebaiyeti esaret sayıyorlar ve bundan kurtulacakları günü bekliyorlardı." (TTTH, 1931b, s. 115) gibi romantik ifadelerle dinsel bağlılığın ve İslam dininin güçlenmesinin sebebi inançtan ziyade siyasi ihtiraslar ve korku olarak tanımlanmaktadır. İnanma duygusunun menfaat temin edici bir araç olarak kullanıldığı

vurgulanmaktadır. Bu ifadelerle benzer şekilde “İnsanların, bu deruni ve müphem temayülleri haris, zeki, mahir yahut hilekar birtakım insanların sihirbaz, rahip, hükümdar vaziyetlerini almalarına meydan açtı” (TTTH, 1931b, s. 116) gibi ifadelerle “şimdi”ye gönderme yapılmakta “dini siyasete alet etme” düşüncesi ispatlanmaya çalışılmaktadır. Öğrencilere her devirde dini siyasete alet edenler olabileceği, buna karşı hazırlıklı olunması ve böyle durumlarla karşılaştıkları zaman üzerlerine düşen vazifeleri yapmaları gerektiği alt metin olarak hatırlatılmaktadır.

Tüm bu söylemlerden anlaşılacağı üzere tarih ders kitapları kullanılarak “yeni bir tip” oluşturulmaya çalışılan erken inşa döneminde dinsel anlayışın ve kurumların siyasal ve sosyal görünürlüğü “sıfırlanmaya” çalışılmış, onun vicdanlara ve mabetlere ait olduğu savunulmuş ve dini reformist bir söylem şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu pozitivist ameliye sonrasında dinin sosyo-politik alandan adeta kovulmasıyla (Yıldız, 2006, s. 221-222) asırlardır dini duygularla bezeli halk kimliğinde oluşan boşluk Türklük ile doldurulmaya çalışılmıştır.

Bulgu 3. İncelenen kitaplarda dinsel düşünceye karşı naturalist bir söylem geliştirilmiştir.

İncelenen kitaplarda “Tanrı düzeni” düşüncesine karşı “tabiat düzeni”nin var olduğu ifade edilmektedir. Kâinat ve insan arasındaki ilişki tabiat kanunları ile açıklanmaktadır. “İşte tabiat, hem kâinatın varlıklarının birliğidir ve hem aynı zamanda kâinatın kanunlarına tabi hareket ve kuvvettir. O halde tabiat hem kanunlarının sahibidir, hem de aynı kanunların tabiidir. Nasıl ki, millet devlettir; bu itibarla kanunlarının sahibidir ve onları infaz eden kuvvettir; fakat aynı zamanda kendi de bu kanunlara tabiidir. Bütün varlıklar, tabiata dahîl ve onun kanunlarına tabi olunca, hayat sahibi olan her nevi mahlûklar, insanlar dahi şüphesiz bundan hariç ve müstesna olmazlar... Filhakika, insan, tabiatın mahlûkudur. Hayatın büyük kaidesi de tabiate tabi olmaktır. Tabiatte hiçbir şey yokolmaz ve hiçbir şey yoktan varolmaz. Yalnız tabiati vücade getiren varlıklar, tabiatin kanunları icabı olarak şekillerini değiştirirler. Arzın ve hayatın mütâlea ve tetkikinde bu hakikat pek açık görülür.” (TTTH, 1931b, s. 2) gibi söylemlerle öğrencilerde her türlü dinsel düşünce ve kuruma karşı sorgulayıcı bir tavır geliştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bilimsel açıklamalar ile seküler bir toplum inşa etme düşüncesine destek sağlamak amacıyla geleneksel-dini referanslara olan bağlılık değiştirilmek istenmiştir.

Bulgu 4. İncelenen kitaplarda dinsel düşünceye karşı Darwinist bir söylem geliştirilmiştir.

Atatürk tarih çalışmalarına son derece önem vermiş ve tarih kongrelerini ciddi şekilde takip etmiş bir devlet adamı olarak Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki tarih anlayışının kökten değiştirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Tarih ile ilgili okuduğu eserler arasında Fransız tarih kitapları ağırlıktaydı. Ancak üzerinde en büyük etkiyi İngiliz yazar H.G. Wells’in *The Outline of History* (*Tarihin Ana Hatları*) adlı dünya tarihi kitabı bırakmıştı. Öyle ki Atatürk’ün ciddi yönlendirmesi ve desteğiyle *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* tarafından basılan *Türk Tarihi’nin Ana Hatları* kitabının ismine bile yansımıştı. Kitap Batı eleştirisi üzerine kurulmuş ve emperyalizm, sosyalizm ve Darwinizm konularını teferruatlı bir şekilde işliyordu. Kitap yazılırken birçok bilim dalından faydalanılmış başka bir ifadeyle “total bir tarih anlayışı” benimsenmişti. Yeni tarih kitaplarında laik bir toplumsal yapı kurmak için tarih anlayışı her türlü dinsel unsurdan arındırılmalı ve insanın türeyişi gibi konular bilimsel temellere oturtulmalıydı. Böylece din ve Tanrı konusu da tartışmaya açılmış olacaktı. Aslında bu durum Darwinist yaklaşımın on yıla yakın tüm ders kitaplarında yer alması anlamına geliyordu (Toprak, 2012: 360-362).

Modernleşme süreci ile ithal edilen ve Osmanlı-Türk aydınları arasında oldukça etkili olan ve Cumhuriyet dönemine miras kalan biyolojik materyalizm düşüncesi “ evrim teorisi”ne sıkıca yapışmış ve Tanrı ve yaratılış düşüncesine karşı mücadelesinde bu teoriyi araçsallaştırmıştır. İşte bu düşünce biçimi “ *hayata ait, bugüne kadar, edinebildiğimiz bütün bilgilerin kitabı “kayalar sicili” dir. Bu sicile göre en eski kayalar, hiçbir hayat eseri göstermiyor. Çok sonraları da kayalarda görülen ilk hayat izleri pek basit şeylerdir. Küçük hayvan kabukları, deniz otlarının sapları gibi... “daha sonra denizde ilk balıklar meydana geldi... Birçok şekilde hayvanlar, denizden karaya çıkmağa başladı. Bunlar hem kara, hem deniz hayvanları idi. Karada bataklıkta yaşarlardı.” (TTTH, 1931b, s. 3) ile “... Yeni bir hayvan silsilesi türedi. Bunlar bataklıkta değil, kayalar arasında yaşarlar, yerde sürünürlerdi... dünyada meralar vücut buldu. Meralarda ot yiyen hayvanlar meydana geldi. Bu hayvanlardan bir takımları vardı ki, bunlar, sürüler halinde bir arada bulunuyorlar, birbirlerine bakıyorlar, birbirlerini taklit ediyorlar, birbirlerinin hareketlerinden ve seslerinden anlıyordu. İçtimai hayatın başlangıcını gösteren bu hayvanlar dünya yüzeyinde ilk defa görülüyordu... yavaş yavaş çirkin ve kaba nesiller, bugünün mütekâmil memeli hayvanlarına inkılap etti. Bu hayvan zümresinin başında: sıra ile maymunlar, kuyruksuz maymunlar ve nihayet insanlar bulunmaktadır.” (TTTH, 1931b, s. 3) gibi söylemlerle tarih eğitiminde de etkisini sürdürmüştür. Benzer şekilde evrim teorisi temelli antropolojik yaklaşımlarla “her halde, hayatın, herhangi bir tabiat harici amilin müdahalesi olmaksızın dünya üzerinde tabii, zaruri bir kimya ve fizik seyri neticesi olduğunu kabul etmek lazımdır.... Bunların hepsi de ilk hayat şekli olan iptidai hücreye dayanıyor... ruşeymi hayat ile cenin hayatı devirlerinde insan, evvela bir balık olacakmış gibi başlar; yerde sürünen hayvanları hatırlatan birtakım şekillerden geçer; basit memeli hayvanların bünyelerini tekrarlar; hatta bir müddet kuyruğu da vardır... hulasa insanlar, sulara kaynaşıp çırpınan bir mevcuttan, çok yavaş yürüyen bir tekâmülle, bugünkü şekle geldiler” (TTTH, 1931b, s. 5) ve “ İnsanların cediti olarak tavsif olunan mahluk kayalar arasında saklanan koşucu bir varlık idi. Bu mahluk kolayca ağaçlara tırmanabiliyor, ayakların başparmakları ile ikinci parmakları arasında bir maddeyi tutabiliyordu.” (TTTH, 1931b, s. 6) gibi ifadelerle insanların maymunların evrimleşmiş şekli olduğu vurgulanarak, yaratılış düşüncesi “bilimsel” olarak çürütülmeye çalışılmış ve yine dinsel aidiyetten kopuş sağlanmaya çalışılmıştır. Geçmiş dönemlerdeki tarih ders kitaplarında ilkçağın başlangıcı kısmında insanlığın doğuşu hakkında bilgiler yer alıyor ve “Hilkat” ve “Tufan” gibi alt başlıklara ayrılıyordu. (Toprak, 2012, s. 354). Bu tür dinî referanslı konular ve açıklamaların yerine Darwinist söylemlerin ikame edilmiş olmasıyla geleneksel kimlikten kopuşu gerçekleştirmeye dönük bir tür yapı-bozumculuk yapılmak istendiği söylenebilir.*

1930’lu yıllardaki “kültür devrimi”nin en önemli özelliği, bilimi din dışı bir eksene oturtmak olmuştur. Böylece laik anlayış hayatın her alanında etkisini göstermiş ve tarih ders kitaplarında Darwinist bir çizginin takip edilmesi neticesi vermiştir. Zira ders kitaplarında insanlığın evrimi ile Türk kimliğinin oluşumu özdeşleştirilmiştir (Toprak, 2012, s. 285). Bu evrimci düşünce topluma uyarlanarak, bir ulusu tanımlamak için kullanılacak türdeşlik ve ortak kültür, ulusun özünü barındırdığı düşünülen kadim topluluğa ulaşmak için tarihin derinliklerine doğru bir arayış içerisine girilmiş ve sosyal Darwinist bir anlayışla şimdiki ulusun meşruiyetini sağlamaya yönelik kültürel devamlılık ve sağlamlık ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çabalar belli bir zaman sonra ırksal saflık için de kullanılmaya başlanmış ve fiziksel antropoloji tarih çalışmalarında önemli bir yer işgal etmiştir. Almanların “kültürel süreklilik aynı zamanda etnik sürekliliktir” tezi Erken Cumhuriyet Dönemi’ndeki arkeoloji ve antropoloji çalışmalarında öne çıkmış ve Türk Tarih Tezini şekillendiren ana amillerden birisi olmuştur ve yine Alman tarihçilerinin Sosyal Darwinist düşüncenin temel referanslarından birisi olan “Ulus basitten karmaşığa doğru ilerleyen hayat evriminin zirvesidir” (Aydın, 2006, s.346-347) düşüncesi tarih ders kitaplarında temel noktalardan biri haline gelmiştir. Canlı organizmaların hayat mücadelesi ve doğal seçim sonrası çeşitli yetiler kazanarak evrimleşmesi olarak açıklanabilecek evrim teorisinin toplumsal olgu ve olaylara uygulanması sonucu oluşturulan Sosyal Darwinizm, “ *Lisanın lügatçesi çoğaldıkça insanın hikâyeye ve nakil kabiliyeti de ziyadeleşti. Kendilerine, kabilelerine, mukaddesata, dünyaya ve her şeyin sebeplerine ait birtakım hikâyeler nakletmeğe başladılar. Bu suretle bir kabile zihniyeti ve an’âne inkişaf edildi. Bu hal, insanların istediği gibi serbest bir fikir ve düşünceye malik olabilmek imkânından mahrum ve bazı fikirleri, bazı telkinleri olduğu gibi kabul etmeğe mecbur ediyordu. Görülüyor ki, insanlar bu bahsettiğimiz tarihlerden itibaren şahsiyetlerinden bir kısmını feda etmek*

mecburiyetinde kalmışlardır. Beşeriyet, bugün dahi hala aynı yolu takip etmektedir” (TTTH, 1931b, s. 23) yorumlarında belirtildiği gibi topluma bir organizma gibi bakılmakta ve her türlü inancın kaynağını toplumsal gelişmelerde görmektedir. Din kurumunun ve ibadetlerin kaynağı ise “ *Ziraat ile beraber insanların fikrine yeni birtakım muhakeme silsileleri hakîm oldu. Hasat mevsimlerinde bir sınıf efradın kurban olarak feda edilmesi lüzumu, umumi telakki mahiyetini aldı. Bu kurbanları kesecek diğer pak tanınmış bir sınıf meydana çıktı: ilk rahipler sınıfı. Bir de kurban edilen efradın etinden birer parça yemek merasimi yer tuttu. Güya bu suretle fedakârlığın nimetlerinden hissement oluyorlardı. Bugün hala bazı dinlerde mevcut olan kurban kemsek adetlerinin menşei budur.”* (TTTH, 1931b, s. 23) gibi ifadelerle toplumsal ihtiyaçlar temelinde alınmaktadır. Ancak insanların yukarıda bahsi geçen esaret durumundan “ *insanların bugünkü medeniyet tarihine kadar hayatlarını geçtiği yol işte böyle bir yoldur. İnsanların korku ve zaaf hisleri, dimağın son ve çok yeni ilmi keşiflerle nurlanması sayesinde gittikçe azaldı. Ve insanlar hakikati bundan sonra daha bariz görmeye başladılar. İnsan, benliğindeki kuvveti ve ferdi olduğu cemaatin içtimai kudretini takdire muvaffak olmaya başladı. Artık onun için her türlü tekâmül, huzur ve emniyet membaı, cemiyettir.”* (TTTH, 1931b, s. 23) ifadelerinde vurgulandığı gibi bilimin rehberliğiyle kurtulacağı belirtilmiştir. “*Korku ve zaaf*” hisleri daha önceki yorumlarda da “din”in ortaya çıkış sebebi olarak görülmüş, ancak toplumsal ilerlemeler ve gelişmeler sonucu bu hislerin cemiyet içerisinde giderildiği anlatılmıştır. Burada insanların birbirleriyle ve çevreyle olan ilişkilerinde dayanak noktası olan “Tanrı”dan “toplum”a doğru bir geçiş olduğu sezdirilmektedir.

Bulgu 5. İncelenen kitaplarda laiklik anakronik olarak kurgulanmıştır.

Kemalizm’in en önemli temel ilkelerinden birisi olan laiklik; dinsel olanın siyasal alandan çıkarılarak, devlet aygıtının din dışı düzleme çekilmesi ve ulusal egemenliğe dayalı Batılı toplum tarzını kurmak için bilimsel ilkeleri ve kuralları kapsayan bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Sorun iktidarın kaynağının dinsel mi yoksa dünyevi mi olacağıdır (Çelik, 2006, s. 85). Bu soruya verilen *dünyevîlik* cevabının doğruluğu Osmanlı geçmişinin *dinselliği* ötekileştirilerek ispatlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı karanlık bir çağ olarak kurgulanarak öncesindeki Asyatik geçmiş anakronik bir bakış açısıyla “ *Ekber devrinde Türk devleti, her sahada hürriyetperver idi.... O vakit, devletin resmi dini İslam dini idi. Ekber, dini devletten ayırarak bütün dinleri müsavi surette himaye ve vicdan hürriyetini temin etti; bütün Hint milletlerini daha ziyade ısıdırmak maksadile hiçbir rahip sınıfı kabul etmiyen ve temiz ve sade bir hayattan başka hiçbir şey istemiyen hususi bir din bile vücuda getirdi.”* (TTTH, 1931c, s. 338) gibi ifadelerle laikleştirilmiştir. Yani eskiden Türklerin laik düşünce yapısına sahip olduğu, dolayısıyla yapılan inkılâpların meşru olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Benzer şekilde “ *Türk tarihinin en eski devirlerine bakılırsa görülür ki, Türk Milleti din ve itikat ile devlet ve siyaset işlerini birbirinden ayırmak lüzum ve ehemmiyetini çok erken anlamıştır. Bu, büyük bir fikri tekamül eseri idi..... milattan binlerce yıl evvel kurulan Türk Devletlerinde, herkes dininde, itikadında serbest idi. ... mesela Hunların, Kumanların, Avarların ila... istila ettikleri sahalar halkını dinlerini değiştirmeye zorladıkları veya din ile devleti birbirine karıştırdıkları görülmemiştir.”* (TTTH, 1931e, s. 203) ifadeleri etnik temelli bir bakış ile tarihteki Türk devletleri idealize edilmekte ve anakronik bir bakışla laiklik kurgulanmaktadır.

“ *Anadolu Selçukları zamanında, İslam taassubunun men etmiş olmasına rağmen, böyle canlı şekillere, hatta kabartma ve oyma olarak insan resimlerine ve ayrıca bazı heykellere tesadüf olunması, Anadolu Türklerinin taassup hislerinden ve dar düşünceden ne kadar uzak olduğunu gösterir.”* (TTTH, 1931c, s. 286) yorumlarıyla Osmanlı geçmişi “taassup” ve “dar düşünce” kavramlarıyla özdeşleştirilmekte, Selçuklu Dönemi ise laik uygulamalar sebebiyle idealize edilmektedir. Laikliğin ne kadar doğru bir düşünce sistemi olduğunu kurgulamak için “ *Abdülmelik, siyasi hayatında gayet maddi düşünürdü, din ve ahlak hükümlerile kendini mukayyet tutmazdı”* (TTTH, 1931c, s. 128) gibi ifadelerle Abbasi halifesinin bile dünya işlerinde ne kadar pragmatik olduğu vurgulanmaktadır.

Bulgu 6. İncelenen kitaplarda geçmişte Araplarla kurulan özdeşlik, ötekileştirme yoluyla sarsılmak istenmektedir.

I. Dünya Savaşı sırasında Arapların tutumu, İstanbul Hükümeti ile aradaki soğukluk millî kimliğin sekülerleştirilmesi hususunu kolaylaştırmış, yeni düzenin meşruiyeti bu çerçevede sağlanmaya çalışılmıştır (Mert, 2006, s. 205). Türk milletinin yaratılışında din ve dünya işlerini birbirinden ayırma yeteneğinin olduğu, Arap ve Fars kültürü ile bu aydınlık düşüncelerin karanlığa gömüldüğü düşüncesine tarih ders kitaplarında sıklıkla yer verilmiş ve laiklik tarihsel olarak kurgulanmaya çalışılarak kültürel devrimlerin gerekliliği hususu vurgulanmaya çalışılmıştır. İncelenen kitaplarda Emevîlerin olumsuz uygulamaları vurgulanarak topyekûn Araplar ötekileştirilmek istenmektedir. Temel amaç Osmanlı-İslam geçmişinde Müslümanlık ortak paydası altında Araplar ile kurulan özdeşliği sarsmaktır. “ *Arapların istila maksatlarının İslamlığın neşri gibi dini bir mefkureye atfetmek kat’iyyen doğru değildir. Bilhassa Emevi halifelerine, inanmadıkları ve çok kere tahkir ettikleri Muhammet dininin neşri gibi bir maksat atfetmek, hakikatten çok uzaklaşmaktır. Onlar yalnız zengin ve mamur ülkeleri talan etmek, gittikçe genişleyen bütçelerine yeni yeni varidat membarları bulmak gibi hasis emeller arkasında koşmuşlardır.*” (TTTH, 1931c, s. 146) ile “ *Arapların Müslüman olan Türkleri bile ezmekten çekinmemelerini gören halk bir türlü Müslümanlığa ısınmamışlardı. Fakat kendi ırkdaşları hükümeti ellerine almca kütle halinde Müslümanlığı kabul etmeğe başladılar.*” (TTTH, 1931a, s. 68) yorumlarında görüldüğü gibi Emevîlerin dini siyasi emel ve çıkarlarına alet etme düşüncesinde oldukları vurgulanarak, bu olumsuz tutumlar üzerinden genellemeler yapılmış tüm Araplar ötekileştirilmiştir. Burada özel olarak Emevi Araplardan bahsedilmekle beraber genel olarak “Arapların” vurgulanmış olması söylemin gönderisinin “şimdi”ye olduğunu ve a-historik olarak kurgulandığını göstermektedir. Bu tür yorumlara özellikle TARİH II kitabında çok sık rastlanmaktadır. Benzer şekilde “ *Emevi halifelerinden hemen hiçbiri İslamlığa karşı hürmet bilmezlerdi. Bunlar İslamlığı tahtlarını muhafaza edebilmek için ellerinde bir vasita olarak kullanmışlardır. İçlerinde cemaate namaz kıldırmak üzere Muhammedin hırkasını cariyelere giydirerek, camiye gönderenler ve Kuranla alay edenler eksik değildi.*” (TTTH, 1931c, s. 128) gibi yorumlarla ortaya kötü-sahtekar bir Emevi tipi koyulmak suretiyle din siyasete alet edilince kaçınılmaz olarak böyle bir sonuç doğuracağı vurgulanmaktadır.

İncelediğimiz tarih ders kitaplarında Arap-Türk mücadelelerinin romantik bir dille anlatılmış olması dikkat çekicidir. “ *Şark hudutlarında Türklerin şiddetli darbeleri Arapları mağlubiyetten mağlubiyete uğrattıyordu.... Arap kuvvetlerini tarumar ettiler... (TTTH, 1931c, s. 129) ve “... Türk beyleri ve hanları arasında birbirile vuruşmalar başladı. Bundan istifade eden Araplar .. ... Türkellerine tecavüze başladılar.*” (TTTH, 1931c, s. 141) ile “ *...Arabistan çöllerinden taşan bedevi seylabeleri İran ovalarını geçtikten sora bu mamureleri silip süpürmeye gidiyordu. Araplar, Türkellerindeki servet ve umranı görünce buralara sahip olmak için bütün hırslarile çalıştılar. Büyük ganimetler elde etmek ümidi onları tahrik eden kuvvetli bir amil oldu.*” (TTTH, 1931c, s. 143) gibi etnosentrik ve romantik bir söylemle Emevîler ile yapılan savaşlardan bahsedilmiş fakat yine Araplar olarak genelleme yapılmıştır. “ *Araplar , teslim olan Türkleri kılıçla doğramaktan yorulunca zavallıları sıra sıra ağaçlara astılar. Talkana giren yolun altı kilometre uzunluğundaki kısmı iki taraflı ağaçlara asılan insan cesetleri ile korkunç bir koruluk şeklini aldı.*” (TTTH, 1931c, s. 143) gibi oldukça ayrıntılı katliam anlatılarındaki amacın öğrencileri olayın içine çekmeye ve Türklük ile kurulmak istenen aidiyet bağımlı sağlamlaştırmaya dönük olduğu söylenebilir..

Bazen “ *İslam dinini götüren arap orduları, Ceyhun boylarına yanaştıkları bu tarihlerde Orta Asya Türklüğü elim akıbetler içinde çırpınıyordu.*” (TTTH, 1931a, s. 64) ve “ *Kuteybe nin Horasan valiliği zamanındadır ki Araplar türk ellerine doğru ilerlemeğe başladılar. Geçtiği yeri kana boğan Kuteybe Ceyhun nehrile buhara şehri arasında ticaret ve servetile meşhur Baykent şehrinin yağma ettikten sonra her şeyi yaktı yaktı. Şehir halkını katliam ettirdi. Kuteybe sürekli ve uzun bir mücadeleden sonra Toharistan, Fergana, Buhara ve Semerkant havalisini arap hakimiyeti altına sokabildi. Fakat din götüren arap ordularının yağmagerliği arap ümerasının zulüm ve teaddisi istila edilen yerlerde bile İslam dininin intişar ve taammümüne mani olyurdu. 13*

sene türk kanı dökerek nankör Emevilere şanü şeref kazandırmağa çalışan Kuteybe nihayet zulümlerinin cezasını gördü. Arap halifesi... aile efradı ile birlikte öldürttü." (TTTH, 1931a, s. 65) gibi kısmen haklı yorumlar yapılmış, burada bile anlatımın etkileyici ve romantik olmasına dikkat edilmiştir. Amaç öğrenciyi olayın içine çekerek, etnosentrik bir aidiyet bağı gerçekleştirmektir. Bazı yorumlarda ise "Araplar, askerlik san'at ve meziyetlerini de arap ordularına intisap eden Türklerden öğrenmişlerdir." (TTTH, 1931c, s. 147) gibi bilgilere vurgu yapılarak yine benzer amaçlar gözetilmektedir.

Modern bir toplum inşa etmek için öncelikle bazı bağılıkların unutturulması, önemsiz hale getirilmeleri (Tekeli, 2007, s. 142) hatta ilerleyen safhalarda "öteki" haline getirilmesi gerekmektedir. Böylelikle "öteki" karşısında "biz"i konumlandırmak daha kolay olmaktadır. Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü gibi "ötekiler"den birisi de Araplar olmuştur. Araplarla ilgili tarih ders kitaplarında yapılan olumsuz atıflar, özelde öğrencilerde "milli bir önyargı" inşa etmek için kullanılmış genelde ise geçmişteki kardeşlik söylemini sarsmaya dönük kurgulanmıştır denilebilir.

Bulgu 7. İncelenen kitaplarda yeni rejimin meşruiyetini sağlamaya dönük "irtica ve dini siyasete alet etme" söylemleri kullanılmıştır.

Kemalist dönüşümde din ile ilgili temel söylem, dini kamusal alandan çıkararak özel alana dâhil etmektir. Bu dönüşümde laiklik yeni bir kimlik ve yeni bir düzen kurma iddiasında iken, İslam ise bunun imkânsızlığını sürekli olarak hatırlatan bir konumda bulunmaktadır. Bu bağlamda dinî referanslı geleneksel yapıyı dönüştürmek için üç farklı yol izlenmiştir. Bunlardan ilki Cumhuriyet'in gerçek düşmanı olarak İslamiyet'i görmek ve öteki olarak konumlandırmak, ikincisi laiklik ilkesinin gereği olarak dinsel alanı sınırlandırmaya çalışmaktır. Başka bir ifadeyle hayatın her alanında "en hakiki mürşit ilimdir" anlayışı ile dinsel olanı vicdanlara ve mabetlere göndermektir. Diğeri ise doğrudan İslam dinini değil, bu dini siyasete alet edenler (Çelik, 2006, s. 87) ve irtica söylemi üzerinden bir teyakkuz hâli oluşturmaktır.

İrticacı söylemini pekiştirmek için "Kabakçıoğlunun kıyamında, halkı en çok teşvik eden ulema sınıfı idi; kıyamı, şeyhülislam ile sadrazam kaymakamı idare ettiler... bu hareket, eski teşkilatın bozulmasından mutazzır olacak ocakların bir kısım devlet adamlarının ve ulufe yiyenlerin dini siyasete alet ittihaz edecek vücade getirdikleri bir ulema ve yeniçeri irticacı mahiyetindedir." (TTTH, 1931d, s. 95) ve "Avrupa'da, Rönesans Devrinden (XV. asır) beri, taassup bir dereceye kadar yıkıldığından, içtimai ve siyasi hayatı, müspet ilimler üzerine kurmaya çalışılıyordu; Avrupa yıldan yıla ilim san'at sahalarında ilerliyordu. Halbuki Osmanlı ülkesinde XIX. Asrın başlarında bile cehil ve taassup her türlü yeniliğe ve ilerlemeğe böyle kanlı manialar ihdas ediyordu." (TTTH, 1931d, s. 95) gibi yorumlar yapılmıştır. Benzer şekilde "Din ulemasının ekserisi, umumi ahvali aleminden habersiz idiler; asrın ihtiyaçlarını eyice anlamıyorlardı... Çoğu mahdut fikirli ve mutaassıptı. ... Din uleması, merkezi hükümetin müstakil ve serbest idaresinde kuvvetli bir mânâ idi." (TTTH, 1931d, s. 106) gibi yorumlarda da ulema kötülenerek, geleneksel – dinsel dünya görüşünde seküler olana gidilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Ayrıca irticacı söylem "Garibişudur ki, o zaman şeyhülislam başta olarak, bütün ulema, softa ve yobaz zümreler şer'an fesin giyilmesi caiz olmadığı yolunda dırıltılar çıkardıklarından, şeyhülislamın değiştirilmesine ve şiddetli tedbirler alınmasına lüzum görülmüşken aradan çok zaman geçmeden yine aynı ulema, softa ve yobaz kabileleri fes in din ve iman alameti olduğunu iddiaya başlamışlardı." (TTTH, 1931e, s. 230) gibi yorumlarda da görüldüğü gibi dini siyasete alet etme ile eşdeğer olarak görülmektedir. Amaç öğrencilerde vazife bilinci uyandırmaktır.

“Cahil padişahlar ve devlet adamları gözünde ilim ve fen gittikçe itibardan düştü. Hakiki ilim yerine dini taassuptan kuvvet alan batıl softalık geçmeğe başladı.” (TTTH, 1931e, s. 242) yorumlarında ise tamamen idealist bir tarih algısına karşı olumsuz örnek sunan kurgusal anakronik bakış yer almaktadır. *“Cahil padişah”* *“batıl softalık”* özenle seçilmiş sözcükler olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlıda bir dini yorum taassubunun zaman zaman var olduğu yanlış değildir ancak bu *“daha önce yoktu da sonra böyle oldu”* yaklaşımını desteklemek için kullanılmış bir söylem olarak göze çarpmaktadır.

“...Ortazamanın geri ve geriletici zihniyeti içinde bütün yeniliklere dinsizlik diyerek karşı çıkan taassup ve irticanın hem kaynağı, hem de kalesi haline gelmişti. Başına bez parçası sararak herhangi bir medreseye intisap etmek “ Ulema Sınıfı” denilen zümreye girmek için kafi görülüyordu. Medreselerde yirmi otuz yıl okuduğu halde düzgün bir cümle yazmaktan aciz hocalar ekseriyeti teşkil ediyordu. 1925 yılı maarif teftişlerinde bile, maarif kadrosu içine girmeğe fırsat bulmuş medrese mezunlarından okuması var, yazması yok muallimler ele geçirmişti.”(TTTH, 1931e, s. 248-249). Burada medreselerin durumundan bahseden bu yorumda aydınlanmacıların sık başvurduğu bir hile söz konusudur. Bahsedilen duruma ilişkin örneklerin geçmişte olduğu bilinmektedir ancak bunu zamansal bir sınırlandırma yapmaksızın a-historik biçimde tüm Osmanlı zamanlarına yayan bir söylem ile aslında Osmanlı her zaman kötü ve geriydi kurgusu pekiştirilmektedir. Benzer şekilde *“ Medrese ve taassup, uğursuz elini orduya kadar uzatmıştı. Cahil softalara alet ve oyuncak olan karacahil kumandanlar, müneccimbaşı tarafından izin verilmedikçe.... Harbe girşemezlerdi. Askeri hareketler, düşmanın haline göre değil, yıldızların yürüyüşüne, falcılık ve bakıcılık safsatalarına göre kararlaşırdı.”* (TTTH, 1931e, s. 332) yorumlarında ise herhangi bir kanıt ve isim sunulmadan hayali ve a-historik söylemler yer almaktadır. Bahsi geçen söylemlerdeki temel kaygı İslamî geçmişin ve bu geçmişin şekillendirdiği geleneksel kimliğin devamlılığını sarsmaya ve yakın geçmişi ötekileştirmeye dönük olarak gözükmektedir.

Görüldüğü gibi Atatürk öncülüğünde başlatılan tarih çalışmaları neticesinde o döneme kadar gelen tarih anlayışlarından radikal bir kopuş yaşandığı söylenebilir. Özellikle 1930'larla birlikte geleneksel kimliği hatırlatan sosyal, kültürel, dinsel anlayışların topyekûn dönüştürülmesi gayretinin ortaya çıktığı ifade edilebilir. Başka bir ifadeyle yakın geçmişe dair her türlü yapı, kurum ve düşüncelerden sıyrılarak *“Batılı”, “seküler”, “çağdaş”* bir toplum yaratma düşüncesine ulaşılmak istenmiştir. Bu çerçevede eski kimliğin kurucu unsuru olan dinin sosyo-politik alandaki yerinin ne olacağı tartışmalarının tarih eğitimini de etkilediği anlaşılmaktadır. İncelenen ders kitaplarında din mefhumuna oldukça mesafeli yaklaşıldığı ve hatta tamamen yadsındığı gözlenmektedir. Bu tür bir kimlik kurgusuyla öğrencilere seküler tarzda düşünmeleri ve davranmaları gerektiği aktarılmak istenmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Erken Cumhuriyet döneminde, toplumu seküler bir hedef doğrultusunda seferber etme çabaları tarih eğitimine yansımıştır. Batılı, seküler, çağdaş bir toplum yaratma düşüncesi tarih eğitimini araçsallaştırmıştır. İncelen kitaplarda dinsel aidiyet ve dini düşünceye karşıt bir dil geliştirilerek “din”in kimlik kurucu etkisini önleme çabası göze çarpmaktadır. Öyle ki bu tür din karşıtı söylemlerin temel hedefi laik bir kimlik inşa etmeye dönüktür.

“Bilimsel” bir bakış açısıyla “din”in ortaya çıkış sebebi insanların korku ve zaaf hislerini gidermek ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak olarak belirtilmiştir. Bu söylemin temel amacı “Tanrı”nın yerine “insan”ı koyarak, geçmişten beri ortaya çıkan tüm dini düşünce ve kurumları sorgulamaktır. Dini düşünce pozitivist, natüralist, Darwinist açıdan çürütülmeye çalışılmıştır. Ayrıca inkılaplara meşruiyet sağlamak ve laikliğe tarihsel bir süreklilik kazandırmak amacıyla kurguya başvurulmuş, anakronik bir bakışla “şimdi” inşa edilmeye çalışılmıştır. İrtica ve dini siyasete alet etme söylemi öğrencilerde sürekli bir teyakkuz hali oluşturmak için kullanılmıştır. Bu amaçla a-historik ve hayali söylemlere de yer verilmiştir. Ayrıca Araplar öteki olarak konumlandırılarak, din temelinde kurulan özdeşlik anlayışı değiştirilmeye çalışılmıştır.

Son tahlilde, laik kimlik inşasına yönelik olarak geleneksel aidiyet bağlarının yerine rasyonel ve bilimsel olan ikâme edilmeye çalışılmış ve Cumhuriyetin ilk yıllarında lise tarih ders kitaplarında ortaya konan dinsel söylemin gönderisi “şimdi”yi kurgulamaya, bağlamı ise “meşruiyet ve süreklilik” sağlamaya dönüktür. Ulus-devletler tarafından tarih eğitiminin “disiplin içi” ve “disiplin dışı” amaçları içerisinde sosyalleştirme ve kimlik inşasına dönük olan ikincisine daha fazla önem verildiği değerlendirilebilir. Ancak tarih ders kitaplarında kimlik inşası amacıyla insanların yaşam tarzları ile birebir ilişkili olan inançların konu edinilmesi tarih biliminin ve eğitiminin uzağında kalmaktadır. Bilindiği gibi ders programı geliştirilirken olgusal temellere dayandırılması gerekmektedir. Bir bilim dalı olarak kabul edilen Tarih ve tarihsel olgu, olay ve kişileri bizlere aktaran tarih ders kitaplarında din ve ahlak konularının yer alması bilimsellikle çelişkili bir durum oluşturmaktadır. Nitekim inanç ve duygulara dönük anlatımlar bilimsel olmanın uzağında kalmaktadır.

Kaynakça

- Akgün, M. (2007). Türkiye’de klasik materyalizmin yansımaları. *Bilim ve Ütopya*, 14(159), 4-11.
- Alkan, M. Ö. (2007). Osmanlı modernleşmesi, materyalizm ve baha tevfik bey. *Bilim ve Ütopya*, 14(159), 20-27.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Aydın, S. (2006). Cumhuriyet’in ideolojik şekillenmesinde antropolojinin rolü: ırkçı paradigmanın yükselişi. A. İnsel (Yay. Haz.). *Modern türkiye’de siyasi düşünce: kemalizm içinde* (s. 346-358). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Copeaux, E. (1998). *Tarih ders kitaplarında (1931-1993) türk tarih tezi’nden türk-islam sentezi’ne*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çelik, N. B. (2006). Kemalizm: hegemonik bir söylem. A. İnsel (Yay. Haz.). *Modern türkiye’de siyasi düşünce: kemalizm*. İstanbul: İletişim.
- Doğan, N. (1994). *Ders kitapları ve sosyalleşme*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Ersanlı, B. (2003). Bir aidiyet fermanı: türk tarih tezi. T. Bora ve M. Gültekingil (Yay. Haz.). *Modern türkiye’de siyasi düşünce: milliyetçilik içinde* (s. 800-810). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürses. F. (2010). *Türkiye’de ders kitaplarında yurttaşlık: cumhuriyet’in kuruluş yıllarından bugüne kavramsal dönüşüm*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Işın, E. (1985). Osmanlı materyalizmi. M. Belge ve F. Aral (Yay. Haz.). *Tanzimat’tan cumhuriyet’e türkiye ansiklopedisi içinde*. (s. 363-370). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Iggers, G. G. (2007). *Bilimsel nesnellikten postmodernizme yirminci yüzyılda tarihyazımı*. G. Ç. Güven (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Koçak, O. (2006). 1920’lerden 1970’lere kültür politikaları. A. İnsel (Yay. Haz.). *Modern türkiye’de siyasi düşünce: kemalizm içinde* (s. 370-418). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, L. (2006). Kemalizm / Atatürkçülük: modernleşme, devlet ve demokrasi. A. İnsel (Yay. Haz.). *Modern türkiye’de siyasi düşünce: kemalizm içinde* (s. 97-112). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuş, E. (2003). *Nicel-nitel araştırma teknikleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Mayring, P. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş*. Ankara: Bilgesu.
- Mert, N. (2006). Cumhuriyet Türkiye’sinde laiklik ve karşı laikliğin düşünsel boyutu. A. İnsel (Yay. Haz.). *Modern türkiye’de siyasi düşünce: kemalizm içinde* (s. 197-209). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal araştırmalara giriş: nicel ve nitel yaklaşımlar* (D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi
- Safran, M. (2008). Türkiye’de tarih eğitimi ve öğretimi. Safran, M. ve D. Dilek (Yay. Haz.). *21.Yüzyılda kimlik, vatandaşlık ve tarih eğitimi içinde* (s. 13-23). İstanbul: Yeni İnsan.
- Tekeli, İ. (2004). Türkiye’de siyasal düşüncenin gelişimi konusunda bir üst anlatı. T. Bora ve M. Gültekingil (Yay. Haz.). *Modern türkiye’de siyasi düşünce: modernleşme ve batıcılık içinde* (s. 19-35). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. (2007). *Birlikte yazılan ve öğrenilen tarihe doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2012). *Darwin’dan dersim’e cumhuriyet ve antropoloji*. İstanbul: Doğan Kitap.
- TTTH. (1931a). *Türk tarihinin ana hatları methal kısmı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- TTTH. (1931b). *Tarih I: tarihten evvelki zamanlar ve eski zamanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- TTTH. (1931c). *Tarih II: ortazamanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- TTTH. (1931d). *Tarih III: yeni ve yakın zamanlarda osmanlı-türk tarihi*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- TTTH. (1931e). *Tarih IV: türkiye cümhuriyeti*. İstanbul: Devlet Matbaası.

- Yeğen, M. (2006). Kemalizm ve hegemonya. A. İnel (Yay. Haz.). *Modern t¼rkiye'de siyasi d¼Ő¼nce: kemalizm içinde* (s. 56-74). İstanbul: İletifim Yayınları.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2007). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma y¼ntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldız, A. (2006). Kemalist milliyetçilik. A. İnel (Yay. Haz.). *Modern t¼rkiye'de siyasi d¼Ő¼nce: kemalizm içinde* (s. 210-234). İstanbul: İletifim Yayınları.
- Z¼rcher, E. J. (2006). Kemalist d¼Ő¼ncenin osmanlı kaynakları A. İnel (Yay. Haz.). *Modern t¼rkiye'de siyasi d¼Ő¼nce: kemalizm içinde* (s. 44-55). İstanbul: İletifim Yayınları.